

*Шинкаренко І.В.**

ПОДАТКОВА ГАРМОНІЗАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ОБ'ЄДНАНЬ З УРАХУВАННЯМ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В цій статті автор досліджує концепцію податкової інтеграції у процесі економічної інтеграції. Метою цієї статті є вивчення та визначення терміну «податкова гармонізація», виокремлення та дослідження окремих стадій гармонізації, аналіз їх співвідношення зі стадіями економічної інтеграції. Стаття базується на результатах попередніх досліджень з цього предмету, проведених іншими науковцями, але при цьому автор робить самостійні висновки та надає власне визначення терміну «податкова гармонізація».

В настоящей статье автор изучает концепцию налоговой гармонизации в процессе экономической интеграции. Целью статьи является изучение и определение термина «налоговая гармонизация», выделение и изучение отдельных стадий гармонизации, а также анализ их соотношения со стадиями экономической интеграции. Статья основывается на результатах предыдущих исследований рассматриваемого предмета, проведенных другими исследователями, но при этом автор делает самостоятельные выводы и дает собственное определение понятия «налоговая гармонизация».

In this article the author examines the concept of tax harmonization during the process of economic integration. The purpose of this article is to study and define the term «tax harmonization», to determine and review stages of tax harmonization and analyze their correlation with stages of economic integration. The article is based on the previous research in respect of the discussed subject but the author also makes own independent conclusions as well as provides definition of the term «tax harmonization».

Економічну інтеграцію країн можна визначити як процес розширення та поглиблення економічних зв'язків та взаємозалежності між країнами [2, с.375]. При цьому аксіоматичним є твердження про те, що передумовою для успішного завершення інтеграції є зняття бар'єрів, які перешкоджають цьому процесу. Більшість науковців, які досліджують економічну інтеграцію, погоджуються, що один з таких бар'єрів, пов'язаний з оподаткуванням. Тобто різні податкові системи та ставки оподаткування обмежують вільний рух товарів (робіт, послуг) та факторів виробництва між країнами, що інтегруються [16, с.3].

* аспірант кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: проф. Шнирков О.І.

Для позначення зближення податкових систем країн у процесі економічної інтеграції використовують термін «податкова гармонізація» [13, с.270]. Так, процеси формування спільної податкової системи країн, що беруть участь в інтеграційних угрупованнях, нерозривно пов'язані з податковою гармонізацією, адже формування спільної податкової системи відбувається саме завдяки процесам гармонізації. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне детальніше проаналізувати явище податкової гармонізації у контексті міжнародної економічної інтеграції.

В першу чергу слід зауважити, що податкова гармонізація виступала у якості предмета багатьох наукових досліджень. Однак, необхідно констатувати, що єдине та загальноприйняте визначення цього економічного поняття відсутнє. Так, аналіз наукових досліджень показує, що термін «податкова гармонізація» використовується для позначення різноманітних процесів, починаючи від спонтанного зближення податкових систем країн світу під впливом глобалізації та закінчуючи встановленням єдиної податкової ставки. Як наслідок, виникли й різноманітні визначення цього терміну.

Почнемо з аналізу того, як термін «гармонізація» вживається на нормативному рівні, а саме у європейському законодавстві. Так цей термін згадується у статті 94 Амстердамського договору щодо змін до Угоди про ЄС та Угод про заснування Європейського співтовариства та пов'язаних актів. Зокрема, в статті 94 Амстердамського договору зазначається таке: «Рада повинна ... затвердити положення щодо гармонізації законодавства у сфері податку з обороту, акцизних зборів та інших форм непрямого оподаткування до тієї міри, до якої така гармонізація є необхідною з метою забезпечення створення та функціонування внутрішнього ринку» [1]. В свою чергу, стаття 95 Амстердамського договору, яка стосується прямого оподаткування, використовує термін «зближення законів», а не «гармонізація законодавства», який вживався щодо непрямого оподаткування [1].

Визначення терміну «гармонізація» нормативно-правові акти ЄС не надають. Однак, з вищенаведених норм можна зробити висновок, що гармонізація вживається у нормативно-правових актах ЄС для позначення більш високого рівня конвергенції податкових систем, ніж суто зближення відповідних законодавчих актів.

Визначення терміну «податкова гармонізація» можна знайти у наукових працях, присвячених процесам зближення податкових систем під впливом процесів економічної глобалізації та інтеграції. Вважаємо за необхідне розглянути ці визначення. Так, Міжнародний податковий глосарій, виданий Міжнародним бюро фіскальної документації (IBFD), визначає податкову гармонізацію як усунення розбіжностей або суперечностей між податковими системами різних юрисдикцій або забезпечення взаємної узгодженості цих розбіжностей або суперечностей [14].

Визначення податкової гармонізації також надає відомий американський економіст Пеггі Б. Масгрейв [10, с.36]. Відповідно до цього визначення гармонізація – це процес погодження національних фіскальних систем з метою забезпечення їх відповідності вирішенню спільних економічних завдань.

Цікавий підхід до визначення податкової гармонізації був запропонований латиноамериканськими економістами Фернандо Велайосом, Альберто Барр'є та Луизом Віллела [12, с.2]. Так, базуючись на визначенні з тлумачного словника, ці економісти визначають термін «гармонізація» як приведення у гармонію, тобто забезпечення належного співвідношення між певними речами, або приведення у погодженість, консонанс двох або більше частин цілого, або речей, що мають знаходитися у погодженому стані. На підставі етимологічного аналізу дослідники роблять висновок, що термін «гармонізація» походить від давньогрецького слова *armonos*, яке означає пристосування або з'єднання. На підставі

цього автори дослідження роблять висновок про те, що гармонізація позначає приведення податкових систем у гармонічний стан, який не повинен розглядатися суто як уніфікація відповідних норм та правил. Проводячи аналогію з музикою, автори звертають увагу, що можна узгодити податкові системи країн без їх уніфікації так само, як можна поєднати різні звуки й досягти гармонічного звучання, яке буде приємним для слухача.

Підводячи підсумок, наведені вище визначення податкової гармонізації досить повно розкривають сутність цього поняття. Якщо поєднати вищенаведені підходи, на нашу думку, можна дати таке загальне визначення податкової гармонізації: під податковою гармонізацією слід розуміти пристосування, яке не обов'язково супроводжується уніфікацією, податкових систем різних країн одна до одної з метою досягнення максимальної ефективності їх спільного функціонування з урахуванням спільних економічних завдань, які мають бути вирішені цими країнами.

З існуючих визначень податкової гармонізації можна зробити також висновок про те, що існує декілька рівнів гармонізації і ці рівні залежать від ступеня економічної інтеграції країн, які проводять політику гармонізації своїх податкових систем. Питання рівнів гармонізації податкових систем країн світу в залежності від стадій економічної інтеграції досліджувалося рядом науковців. Вважаємо за доцільне розглянути найцікавіші висновки дослідників.

Стадії податкової гармонізації

Для аналізу стадій податкової гармонізації важливе значення має підхід, який вперше був запропонований Я. Тінбергеном та більш детально опрацювання дістав у роботах Дж. Піндера. Так, основоположним для цього підходу є тезис про існування так званих негативної та позитивної інтеграції. Під негативною інтеграцією розуміють зобов'язання країн не здійснювати певні дії з метою запобігання дискримінації суб'єктів економічної діяльності. В свою чергу, під позитивною інтеграцією розуміють розробку та затвердження спільних політичних рішень та координацію нормативного регулювання країн, що інтегруються [12, с.299].

На думку Гонзалеса Кано, існують два механізми податкової гармонізації: єдиний підхід та сумісність. Цей дослідник вважає, що забезпечення сумісності податкових систем є характерним для початкових стадій економічної інтеграції, коли податкова гармонізація також тільки зароджується. І навпаки, забезпечення єдиного підходу до оподаткування є характерним для більш високих етапів інтеграції [12, с.3]. Зазначений висновок суперечить пізнішим результатам теоретичного опрацювання процесу податкової гармонізації.

Цікаву класифікацію ступенів гармонізації запропонував С. Джеймс [9, с.265]. Так, на думку цього дослідника, ступінь гармонізації різниться починаючи від стадії, коли гармонізація податкових систем в принципі відсутня, до стадії, на якій досягається повна стандартизація підходів до оподаткування. Цей науковець вважає, що гармонізація розпочинається після того, як країни визначають однаковий набір податків, що має справлятися у цих країнах, тобто першочерговим завданням є гармонізація об'єкта оподаткування. Джеймс вважає, що без конвергенції об'єктів оподаткування країни можуть домовлятися у податковій сфері лише щодо заходів, направлених на уникнення подвійного оподаткування.

Висновки Джеймса становлять інтерес, оскільки він запровадив розмежування ступенів гармонізації. Втім, за межами його аналізу залишається гармонізація без формального оформлення, яку інші дослідники визначають як податкова координація. Також ним не розглядається співвідношення ступенів гармонізації з розвитком процесів економічної

інтеграції між країнами, а також інструменти гармонізації, які застосовуються урядами країн.

Цікавими є також висновки латиноамериканських науковців Альберто Барр'є та Луїза Віллела, які запропонували додатковий показник сучасної раціональної податкової системи до класичних показників, якими є достатність, ефективність, простота та справедливність. Так, зазначені дослідники запропонували показник здатності податкової системи до координації з податковими системами країн-основних економічних партнерів [5, с.32].

Слід зазначити, що найбільш фундаментально опрацьований розподіл гармонізації за ступенями, на нашу думку, був зроблений у спільній роботі Альберто Барр'є та Луїзом Віллела у співавторстві з Фернандо Велайесом [12, с.5].

Як зазначають науковці, першим кроком для розподілу гармонізації за ступенями є вироблення методологічних критеріїв такого розподілу. Принципово існує кілька критеріїв, які можна взяти за базу. Це, наприклад, нормативно-правові інструменти, що використовуються для досягнення гармонізації, наслідки для економіки або політичні зобов'язання, які беруть на себе країни. Саме останній з названих критеріїв був обраний зазначеними науковцями для розробки шкали ступенів гармонізації.

Цей вибір пояснюється тим, що використання інших критеріїв є недоцільним та складним з технічної точки зору. Так різні дії, направлені на гармонізацію податкових систем, можуть передбачати застосування різноманітних правових важелів. Що стосується економічних наслідків гармонізації, то висновки щодо зв'язку між гармонізацією та економічним розвитком напевно будуть змінюватися в залежності від групи країн, обраної для аналізу впливу різних стадій гармонізації. Тобто можна очікувати, що вплив, який справлятимуть певні домовленості щодо гармонізації на економіку країн МЕРКОСУР, відрізнятиметься від впливу, який аналогічні домовленості справлять на економіку країн ЄС, зважаючи на різницю у структурі економічної системи. Також важко сказати, чи мало створення митного союзу більш значні економічні наслідки для ЄС ніж спільна система з податку на додану вартість.

Що ж стосується політичних зобов'язань, що беруть на себе уряди країн, то цей критерій є достатньо універсальним, що надає можливість провести більш обґрунтоване розмежування між стадіями податкової гармонізації [12, с.5]. Так, рівні політичних зобов'язань, які приймають на себе країни у зв'язку з будь-якою дією, направленою на гармонізацію, можна визначити та порівняти між собою. Більше того, зазначений підхід дозволяє ввести у шкалу також неформальні інструменти координації податкової політики.

Виходячи з зобов'язань, які беруть на себе уряди країн у процесі податкової гармонізації, цей процес можна розділити на такі стадії, починаючи з найвищої [12, с.6-7].

- Стандартизація. На зазначеній стадії податкової гармонізації досягається повна уніфікація податкових систем. Тобто країни зрівнюють податковий тягар, що покладається на однакові об'єкти оподаткування в однакових умовах. Стандартизація є найвищим ступенем гармонізації податкових систем, які можуть досягти країни. У якості прикладу стандартизації можна навести затвердження спільного митного тарифу, тобто передбачається уніфікована тарифна політика по відношенню до товарів, що походять з третіх країн.

- Сумісність. Країни, що досягли стадії сумісності, налагоджують свої податкові системи таким чином, щоб компенсувати викривлення економічного розвитку в умовах інтеграції, які виникають внаслідок різниці у податках, що справляються в цих країнах. На відміну від уніфікації податкових систем сумісність не обов'язково пов'язана з уніфіка-

цією окремих її елементів. Так на зазначеній стадії країни не намагаються привести до єдиного знаменника такі елементи як ставки оподаткування та податкові пільги. Це залишає певний рівень суверенітету при визначенні податків урядами країн, що беруть участь у податковій гармонізації. Саме цей рівень зближення податкових систем іноді називають гармонізацією. Так за деякими визначеннями гармонізація означає уніфікацію баз та об'єктів оподаткування, за якої передбачається, що в урядів залишається свобода при встановленні ставок оподаткування та/або пільг.

Дослідники вважають, що сумісність податкових систем, як правило, досягається на вищих стадіях гармонізації. Однак цей процес може розпочинатися і раніше, наприклад, на етапі створення зони вільної торгівлі.

На цьому етапі необхідним є створення інституційних інструментів, які б дозволяли контролювати, щоб дії країн відповідали домовленостям, направленим на досягнення сумісності. Тобто регуляторний механізм, необхідний для цього етапу гармонізації, є більш складним ніж на стадії стандартизації, яка не потребує постійного моніторингу.

У якості прикладу забезпечення сумісності податкових систем можна навести Шосту Директиву ЄС щодо гармонізації податку на додану вартість.

- Координація. На сьогоднішній день концепція податкової координації не є чітко розробленою. Так, певні автори дотримуються підходу, що координацією слід вважати будь-які дії країн, направлені на зближення податкових систем, які не відповідають вищезазначеним стадіям гармонізації. Але, на думку Барр'є, Віллела та Велайеса, такий підхід є занадто обмеженим і не дозволяє відобразити багатогранність процесів податкової гармонізації.

У зв'язку з цим згадані науковці запропонували визначити, що координація є проміжною категорією, та віднести до цього етапу всі домовленості та зобов'язання, які не можуть бути віднесені до інших категорій [12, с.6]. Рівень політичних зобов'язань, які беруть на себе уряди країн, є вищим порівняно зі стадіями гармонізації, що будуть описані нижче. Прикладом координації є кодекси поведінки, які не мають формального обов'язкового характеру, але є орієнтиром, на який звертають увагу уряди країн при прийнятті політичних рішень.

- Співробітництво. Співробітництво між країнами передбачає надання взаємної допомоги у податкових справах [12, с.7]. Так, у певних випадках така допомога надається в очікуванні на подібну допомогу від іншої країни (це, наприклад, обмін інформацією між податковими адміністраціями країн). Інколи країни починають співробітництво, коли з'являється спільна проблема, що потребує вирішення, наприклад, виявляється подвійне оподаткування. Також слід розмежувати співробітництво з практичних питань оподаткування від теоретичного співробітництва, до якого можна віднести обмін досвідом з питань податкового адміністрування і т.д. Таким чином, співробітництво у податковій сфері не пов'язане зі зближенням податкових політик відповідних країн. Зважаючи на це існує думка, згідно з якою співробітництво, як таке, не можна віднести до податкової гармонізації [12, с.7]. Однак, слід зазначити, що незважаючи на відсутність зближення політики, співробітництво призводить до зближення податкових систем. Зокрема, діяльність податкових адміністрацій країн стає більш гомогенною, відповідно уніфікуються і підходи до податкового адміністрування.

- Конвергенція. Під конвергенцією розуміють спонтанне прийняття країнами однакового рішення з певного питання, що стосується оподаткування або обрання однакового інструментарію податкової політики під впливом глобалізації та податкової конкуренції [9, с.4]. Часто такий вибір є єдиним можливим у відповідних обставинах, хоча і не завжди він

є бажаним. З точки зору політичних зобов'язань ця стадія гармонізації є найнижчою, оскільки країни не здійснюють жодних свідомих дій, направлених на гармонізацію.

На підставі вищезазначеного розподілу стадій процесу податкової гармонізації можна зробити висновок, що на поточному етапі розвитку світогосподарських зв'язків важливим стає забезпечення здатності податкової системи країни до координації з податковими системами інших країн. Забезпечення здатності до координації передбачає можливість податкової системи брати участь у діях, направлених на гармонізацію з податковими системами країн - основних економічних партнерів, але без шкоди класичним принципам ефективної податкової системи, які згадувалися вище.

Економічна глобалізація змушує країни забезпечувати гнучкість їх податкових систем, оскільки лише таким чином податкові системи зможуть швидко адаптуватися до мінливої економічної кон'юнктури, особливістю якої є взаємопов'язаність економік різних країн. Цей висновок є особливо вірним, зважаючи на поглиблення процесів регіональної інтеграції та розширення інтеграційних об'єднань. В умовах сучасної економічної системи податкова гармонізація підтримує процеси економічної та торгівельної лібералізації [8, с.8].

Водночас слід зауважити, що процеси пристосування податкової системи країни до зовнішнього середовища часто сприймаються урядами країн негативно, оскільки податки забезпечують надходження, без яких існування сучасної держави є неможливим. Однак, на нашу думку, протидія процесам податкової гармонізації урядом певної країни на сучасному етапі є недалекою, адже країна може почати відставати у процесі модернізації економіки та її інтеграції у світовий економічний простір.

Співвідношення між стадіями податкової гармонізації та економічної інтеграції

Зважаючи на очевидний взаємозв'язок між процесами податкової гармонізації та регіональної економічної інтеграції вважаємо за необхідне проаналізувати, як співвідносяться стадії економічної інтеграції з описаними вище етапами податкової гармонізації.

Класичною є класифікація стадій економічної інтеграції, розроблена Б. Баласса [4, с.124]. Він розрізняє 5 стадій або форм інтеграції: 1) зона вільної торгівлі, де скасовані тарифи та кількісні обмеження між країнами-учасниками; 2) митний союз, де, окрім того, введений єдиний тариф у торгівлі з третіми країнами; 3) спільний ринок, де усунені не лише торгові обмеження, а й обмеження на рух факторів виробництва; 4) економічний союз, де свобода руху товарів і факторів виробництва доповнюється узгодженням національних політик для усунення викривлень ринкового механізму, що виникають у зв'язку з різними економічними політиками; 5) повна економічна інтеграція, за якої відбувається уніфікація національних економічних політик країн (грошово-кредитної, фіскальної, соціальної та антициклічної політики).

Постає запитання: чи існує чітка взаємозалежність між стадіями податкової гармонізації та економічної інтеграції? Для того, щоб дати відповідь на це запитання спершу вважаємо за необхідне звернутися до висновків бельгійського науковця Жака Пелкманса. Так, він вважає, що три перших стадій інтеграції за Балласом є прикладом негативної інтеграції (тобто країни на цих стадіях домовляються не здійснювати певні дії для уникнення дискримінації), в той час як дві останні стадії асоціюються з позитивною інтеграцією (тобто розроблення спільної політики) [11, с.324].

Втім, слід зауважити, що цей висновок не є однозначним. Зокрема, створення митного союзу (друга стадія інтеграції за Балласом) передбачає затвердження країнам-членами інтеграційного об'єднання спільного митного тарифу, який є прикладом уніфікованої політики по відношенню до третіх країн. Тобто, спільний митний тариф насправді є при-

кладом саме позитивної інтеграції, яка зазвичай асоціюється з вищими стадіями інтеграції.

Таким чином, якщо зіставити вищенаведені висновки Пелкманса стосовно стадій економічної інтеграції з вищенаведеною шкалою етапів податкової гармонізації, то можна отримати наведений нижче результат.

Такі стадії податкової гармонізації як стандартизація та сумісність характерні для вищих стадій економічної інтеграції за Балласом, до яких відносяться економічний союз та повна економічна інтеграція. Винятком з цього правила є спільний митний тариф, який є прикладом стандартизації податкової політики. Водночас, такі стадії гармонізації як співробітництво та конвергенція є характерними для початкових етапів інтеграції, а саме зони митної торгівлі, митного союзу та спільного ринку. Координація є проміжною стадією, яка може мати місце як на вищих, так і на нижчих стадіях економічної інтеграції.

Слід зауважити, що вищезазначені висновки кореспондують з позицією науковців [12; с.30], згідно з якою найвищі стадії інтеграції призводять до двох протилежних наслідків. Так, з однієї сторони ринкові сили примушують прискорювати усунення бар'єрів, що стоять на шляху вільної торгівлі та інвестиційної діяльності. З іншої ж сторони розвиток податкової гармонізації зіштовхується з протидією з боку політичних кіл, оскільки у процесі гармонізації втрачається суттєва частина національного суверенітету у податкових справах. Цим пояснюється складність прийняття рішень з приводу податкових питань у інтеграційних об'єднаннях – у більшості випадків кожна країна має право накладати вето на будь-яку ініціативу в податковій сфері [15, с.9]. Саме у зв'язку з зазначеною складністю прийняття загальнообов'язкових рішень і виникли такі форми гармонізації як координація та співробітництво, які не передбачають обов'язкових зобов'язань у податковій сфері.

Необхідно також торкнутися питання особливостей юридичного інструментарію, що використовується в залежності від стадії гармонізації.

Поява нових складних юридичних документів, які не передбачають прямих зобов'язань для країн, що їх підписали, пов'язана з необхідністю шукати нові шляхи зближення податкових систем в особливо чутливих сферах. Це такі інструменти, як різноманітні кодекси поведінки, модельні конвенції і т.д. При цьому можна прослідкувати взаємозалежність між стадіями податкової гармонізації та юридичними інструментами, що застосовуються. Так, чим менші політичні зобов'язання щодо зближення податкових систем беруть на себе країни, тим складніші юридичні інструменти використовуються [8, с.328]. Іншими словами, чим вищі стадії економічної інтеграції країн, тим більш чутливі питання національного суверенітету мають бути вирішені у контексті гармонізації податкових систем. Відповідно, зростає потреба у використанні більш гнучких юридичних інструментів для продовження процесу гармонізації.

Висновки

Підводячи підсумки вищенаведеного аналізу, можна зробити висновок, що податкова гармонізація є ключовою категорією у контексті аналізу формування спільної податкової системи країн, що беруть участь у міжнародній економічній інтеграції. Як і економічну інтеграцію, податкову гармонізацію можна розподілити на стадії. Існують декілька підходів до розподілу податкової гармонізації на стадії, однак найбільш відповідним підходом вважаємо розподіл, виходячи з політичних зобов'язань щодо зближення податкових систем, які беруть на себе уряди країн. Що стосується взаємозв'язку між стадіями економічної інтеграції та податкової гармонізації, то можна зробити висновок, що він існує.

Зокрема, можна побачити взаємозалежність, за якої чим на вищій стадії економічної інтеграції знаходяться країни, тим менше зобов'язань щодо податкової гармонізації вони бажають брати на себе.

Список використаних джерел

1. Амстердамський договір про зміни Договору про Європейський союз, договорів, що затверджували європейські співтовариства та пов'язаних з ним актів 1997 року
2. Міжнародна економіка: Підручник / А.П. Румянцев, Г.Н. Клишко, В.В. Рокоча та ін.; За ред. А.П. Румянцева. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 479 с.
3. Cockfield Arthur J. Globalization and Its Tax Discontents: Tax Policy and International Investments // University of Toronto Press. - August 21, 2010. – 320 pp.
4. Balassa B. The Theory of Economic Integration // Greenwood Press Reprint, new edition. - June 1982. - 304 pp.
5. Barreix, A. and Villela L. Tributaciyn en el MERCOSUR: Evoluciyn, comparaciyn y posibilidades de coordinaciyn // Buenos Aires: Inter-American Development Bank / INTAL. – 2003. – 157 pp.
6. Brooks, N. and Hwong, Th. Tax Levels, Structures, and Reforms: Convergence or Persistence // Theoretical Inquiries in Law. – 2010, - Vol. 11. - # 2. – Article 12.
7. James S. Can we harmonize our views on European Tax Harmonization? // Bulletin for international taxation // IBFD. - vol.54 #6. - Amsterdam: IBFD Publications. – August 2000. - pg. 263 – 269
8. Jimenez A.J.M. Towards Corporate Tax Harmonization in European Community // Boston: Kluwer Law International. – 1999. – 408 pp.
9. Kopits, G. Tax Harmonization in the European Community. Policy Issues and Analysis // IMF Occasional paper #94. - International Monetary Fund, Washington DC. – June 1992. – 115 pp.
10. Musgrave P.B. Harmonisation of direct business taxes: A case study in CS Shoup // Fiscal Harmonisation in Common Markets, Vol II, Practice. - Columbia University Press. – 1967
11. Pelkmans, J. European Integration. Methods and Economic Analysis // Financial Times Management; 3 edition. - September 2006. – 480 pp.
12. Velayos F., Barreix A. and Villela L. Regional Integration and Tax Harmonization: Issues and Recent Experiences // Taxation and Latin American Integration, edited by Tanzi, V., A. Barreix and L. Villela. – Inter-American Development Bank. – April 2008. – 35 pp.
13. Wilson J.D. Theories of Tax Competition // National Tax Journal. - Jun 1999; # 52, 2. - pg. 269 – 304
14. IBFD International Tax Glossary under edition of B. Larkin // IBFD. - 2005. – 514 pp.
15. Communication from the commission to the council, the european parliament and the economic and social committee: Tax policy in the European Union - Priorities for the years ahead // Commission of the European Communities. - Brussels, May 2001. – 25. - <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0260:FIN:EN:PDF>;
16. Tax Policy in the European Union // European Commission Series: Europe on the move. - 2000 — 38 pp. - http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/17/txt_en.pdf